

законопроекту», що покликаний збільшити права церков, хоча і не мають конкретних пропозицій щодо його вдосконалення.

В такому історично-політичному антуражі слід визнати, що перспективи вдосконалення вітчизняного законодавства про свободу віросповідання доволі кепські. Тим паче, що нова редакція Закону вже потрапила на державний нормотворчий конвєр з усіма ознаками прокрустова ложа. Так, за півтора місяці від часу схвалення законопроекту на останньому засіданні робочої групи з нього зникли кілька принципових новел: про можливість фінансування з державного та місцевих бюджетів суспільно-корисних проєктів, що їх реалізують релігійні організації, та про дозвіл релігійним організаціям – нарівні з іншими особами приватного права – засновувати недержавні освітні заклади. І це при тому, що законопроект ще навіть не внесено до Кабінету Міністрів України! А ще півроку тому здавалося, що в законопроекті чудові перспективи.

*М. Одіноц**

СВОБОДА СОВІСТІ В РОСІЙСЬКІЙ ФЕДЕРАЦІЇ: ТОЧКА ЗОРУ РОСІЙСЬКОГО ОМБУДСМЕНА

В Російській Федерації не існує загально федеральних, державних, суспільних структур, які б у масштабі всієї країни здійснювали моніторинг стану релігійної ситуації, стану державно-церковних відносин, порушень прав громадян на свободу совісті. Тому в Росії існує різноголосся суджень, висловлюються суперечливі і й взаємовиключні точки зору на ці проблеми.

Однак, намагаючись поєднати різні точки зору, ми повинні визнати очевидним те, що в справі забезпечення свободи релігії, законної діяльності релігійних організацій Росія дещо просувається останні 15 років, що помітно у правовій сфері, де реформовано законодавство „Про свободу совісті та релігійних об'єднань”. Це видно і у сфері розвитку діалогу та співробітництва між державою та релігійними організаціями, і в утвердженні авторитету, позицій різноманітних релігійних організацій в громадському суспільстві. Статистика зареєстрованих, постійно діючих релігійних об'єднань є динамічною. Зберігається ріст і тих об'єднань, які не вважають за необхідне реєструватись в рамках закону, який дозволяє таку форму існування. Ми бачимо, що розширюється присутність релігійних організацій в таких сферах як благодійна, встановлюється міжконфесійний діалог між різними релігійними організаціями. Не так давно комісар з прав людини Ради Європи Ревебе Хіде Роблес у своїй доповіді про візит до Росії зазначав: „На мене справило велике враження те релігійне оновлення, яке торкнулось усіх конфесій в Росії. Я зміг переконатись у тому, що стаття 28 Конституції, яка гарантує свободу совісті та релігії, в основному дотримується”. Зрозуміло, що в доповіді Роблеса була присутньою певна стурбованість тим, що в окремих регіонах Російської Федерації не дотримується повною мірою діюче російське законодавство і що деякі релігійні спільноти зазнають певної дискримінації. Про наявність фактів порушення прав віруючих, релігійних організацій, ми чуємо і читаємо в різних ЗМІ. Ми про це чуємо й від представників різноманітних релігійних міжнародних правозахисних організацій. Неодноразовими були певного роду докори на нашу адресу і з боку Парламентської Асамблеї Ради Європи. Безумовно, що необхідно визнати правомірність цих докорів. Оскільки достатньо розкрити російські газети, подивитись наше

* Президент Російської Асоціації релігієзнавців

телебачення, а якщо ще й взяти участь у різного роду конференціях, зустрічах, то одержимо інформацію, факти грубого порушення прав віруючих та релігійних об'єднань. Чимала кількість скарг з цього приводу надходить до різноманітних державних інстанцій. Так трапилось в нашій російській історії останнього часу, що в 1997 році були прийняті 2 цікавих Закони : «Закон Про свободу совісті» та «Закон Про уповноваженого з прав людини в Російській Федерації».

І так вийшло, що з самого початку роботи уповноваженого, а першим уповноваженим був О. Міронов, з самого початку діяльності цього державного інституту щорічно до нас в апарат уповноваженого, де діє спеціальний відділ, який очолюю я і який займається розглядом скарг, звернень громадян, організацій, надходить близько 200-250 таких звернень Всі вони – колективні, під ними стоять підписи десятків, сотень. а інколи й тисяч громадян. Все це свідчить про те, що в тих чи інших регіонах Російської Федерації існує певна напруженість у сфері державно-церковних відносин, дотримання діючих законів. У минулому році ми отримали інформацію про 70 випадків порушення прав громадян різноманітних суб'єктів: Москва, Московська область, Татарстан, Удмуртія, Челябінськ, Тюмень та ін.

Мабуть ви знаєте, що уповноважений щорічно складає звіт про свою діяльність, де присутньою є оцінка ситуації у сфері свободи совісті. У звіті є спеціальний розділ, присвячений стану державно-церковних відносин і реалізації прав громадян на свободу совісті.

Ми відмічаємо, що протягом 7 років діяльності уповноваженого фіксуються практично однакові порушення у сфері свободи совісті. Це питання, пов'язані з реєстрацією об'єднань, наданням землі для будівництва, поверненням або передачею колишньої церковної власності, відторгненням у громад, збудованих ними церковних споруд. Це і скарги на діяльність правоохоронних органів на те, що служителі культу не допускаються в затвердженні системи виконання; на засоби масової інформації, які публікують хибну, неперевірену інформацію. Аналізуючи те, що надходить до нашого апарату, ми бачимо, якщо говорити про особисту свободу громадян, то порушень у цій сфері немає. Всі порушення концентруються навколо проблеми права громадян на об'єднання, на створення релігійної громади. Питання тут стосується передусім реєстрації. З одного боку, ми бачимо, що в Росії щорічно спостерігається зростання нових зареєстрованих релігійних об'єднань, а з іншого боку, росте число організацій, які постійно стикаються з труднощами при спробі набути державного визнання та отримати статусу юридичної особи. Це, перш за все, православні об'єднання, які знаходяться за межами юрисдикції Московського патріархату, П'ятидесятницькі організації, об'єднання Свідків Єгови, Церква Ісуса Христа Святих останніх днів, Товариство Свідомості Крішні, в деяких випадках мусульманські спільноти, католицькі, старообрядницькі. Але відносно трьох останніх, то тут випадки поодинокі. Досить часто органи влади, юстиції, розглядаючи звернення громадян, об'єднань, відмовляють їм не в силу правових проблем. Вони здаються владі достатніми для того, щоб відмовити російським громадянам у праві на об'єднання. Часто використовується при цьому таке не правове поняття як „нетрадиційні релігії”, що означає поділ громадян, які дотримуються різноманітних релігійних переконань, на «наших» і «не наших». Інколи суди, куди звертаються громадяни, використовують поняття „нетрадиційна релігія” поряд з таким неправовим визначенням як „секта”, і відмовляють громадянам у реєстрації. Певною мірою збереженню такого стану речей сприяє Преамбула федерального Закону про свободу совісті, яка виокремлює із загального числа релігії, за якими визначається особлива роль в історії держави ті. Така позиція, що ґрунтується на історико-культурних, світоглядно-ідеологічних елементах, не повинна міститись у правовому акті, який регулює відносини громадян та надає право на свободу совісті та віросповідання .

У багатьох критичних виступах представників Ради Європи, Європейського суду з прав людини присутні аналогічні зауваження на адресу означеної Преамбули.

Окремими російськими політичними, суспільними діячами постійно здійснюються спроби закріпити нерівне відношення до релігій, що виражене в Преамбулі у вигляді окремого закону. Сам факт попереднього обговорення одного з таких законопроектів, який називався „Про традиційні релігійні організації Російської Федерації», викликав несприйняття з боку значної частини релігійних об'єднань. Вони вимагали, звертаючись до уповноваженого, не допустити прийняття Закону, який не відповідає „духу” Конституції Російської Федерації і потенційно здатного підірвати міжконфесійний діалог в Росії .

Ще одним обґрунтуванням у відмові реєстрації нетрадиційним релігійним об'єднанням є посилання на необхідність обов'язковості попереднього 15-річного строку існування на конкретній території. Як пишуть нам громадяни : „Все частіше посилання на це правило «15-ти років» використовується як метод боротьби з неугідними релігійними об'єднаннями ”. Тому воно сприймається віруючими як форма обмеження їхніх прав і пригноблення їхніх релігійних переконань. Нам здається, що використання правила «15-ти років» можна було вважати виправданими лише у відношенні взагалі нових організацій, невідомих не лише в Росії, але й за її межами. Формальне застосування цього правила до релігійних організацій, які існують багато десятиліть, а то й століть, нехай не в Росії, а за кордоном, не є доречним та обґрунтованим. На жаль, такі внутрішні проблеми Росії набувають міжнародного звучання. Наші ображені релігійні організації звертаються в міжнародні організації, вимагаючи справедливості. Вже сьогодні Європейський суд з прав людини прийняв для розгляду скарги ряду релігійних об'єднань із Москви, Татарстану, Тюменської Челябінської областей, Свідків Єгови, саєнтологів та інших.

Можна припустити, а практика Європейського суду показує, що, очевидно, звернення органів влади будуть сприйняті і права громадян захищені. Зараз всі чекають хоча б першого поступу в рішенні цієї проблеми. В нашій державі, як і в Україні, на основі того, що я чув і зрозумів, існує напруженість навколо культових споруд та інших об'єктів релігійного значення, по відношенню до яких віруючі ставлять питання щодо їх повернення. Процес передачі релігійним організаціям культових споруд за останні десять років у нас відбувається досить активно. Тисячі храмів, мечетей, синагог повернено, і віруючі використовують ці споруди за їх призначенням. Разом з тим, зберігається великий фонд так званої колишньої церковної власності. Сьогодні він знаходиться в розпорядженні не федеральної влади, а у розпорядженні суб'єктів Російської Федерації і муніципальної влади. А тут, як показує практика, відсутні необхідні правові акти для вирішення даних проблем. Ми боїмося, що з моменту вступу в повному об'ємі закону Російської Федерації про діяльність місцевих муніципальних органів влади, ця проблема набуде особливої гостроти, так як муніципальні органи влади отримають широкі можливості розпоряджатись власністю, яка знаходиться на їхній території, а це і землі, і споруди.

Ми вважаємо, що в означеній ситуації, слід керуватись однією з рекомендацій Парламентської Асамблеї Ради Європи, де зазначається, що потрібно гарантувати релігійним організаціям, власність яких була націоналізована в минулому, реституцію цієї власності, а в тих випадках, коли це не можливо – виплату справедливої компенсації.

У мене, наприклад, є заява віруючих-католиків, які звертаються з проханнями протягом останніх 8 років про повернення їм костьолу, який колись було збудовано за їхні кошти. Влада прикривається відписками, що в ньому знаходяться класи для навчання, і разом з тим за останні 10 років у тій же самій Рязанській області повернено майже 70 культових споруд. Перед віруючими стоїть дилема: „Ми громадяни чи не громадяни ? Чому у відношенні одних влада йде на все, повертаючи те, що люди вимагають, а до інших – закон не виконується ?” Більше того, влада, розглядаючи заяву католиків, обіцяла їм, що збудує приміщення для художнього училища і класи, що розміщені у костьолі, туди переїдуть. Але пройшло 2 роки, а класи як були в

костюльному приміщенні, так і залишилися. Звичайно, що все це несе негатив, у т. ч. й у ставленні віруючих до влади. Доводиться констатувати, що такого роду випадки у нас мають місце.

У звіті уповноваженого зазначається, що в „моді” у нас таке квазідемократичне явище як зв’язок питання про будівництво культової споруди із громадською думкою населення, яке проживає на близько розташованій території. Певною мірою це повернення до радянських часів. Звернення до громадської думки тоді дозволяло закривати і руйнувати культові споруди. І, як це не дивно, подібна практика відроджується і сьогодні, при чому вона досить вибіркова. Щоб не ображати ніякі суб’єкти Російської Федерації, наведу приклад з московської практики. У нас є громада духовних молокан, які в силу останніх політичних подій зосередились в Москві та ближніх областях. Вони вимушені були виїхати з місць, де вони колись жили – в Азербайджані та інших кавказьких республіках. І ось уже протягом 8 років вони звертаються до московської влади з проханням про виділення території для будівництва. Їм надали територію, вони підготували всю необхідну документацію. Майже в останній момент влада приймає нове рішення, згідно з яким виділену земельну ділянку відібрали, а віруючим пообіцяли іншу. Я сам виїздив туди, оскільки влада наголошувала на тому, що жителі проти того, що на даному місці був молоканський молитовний дім. Що я побачив? З трьох боків пустирі, з четвертого – на відстані 70 метрів стоїть будинок, який виходить тильною частиною. Тобто нікому це не заважає. Було проведено такий квазідемократичний захід, коли здійснили обхід цього та інших будинків і за підрахунками місцевих органів влади більшість жителів була проти. Віруючі знову знаходяться в становищі очікування на те, що їм буде виділено будинок чи територія, де вони зможуть збудувати молитовний будинок.

Висновок, який можна зробити на основі того, що опубліковано й міститься в матеріалах щорічного звіту уповноваженого все таки більшою мірою є оптимістичним. Так, у нас є труднощі в питаннях реалізації прав людини на свободу совісті, законної діяльності релігійних об’єднань, але ці труднощі і держава, і відповідні владні структури в регіонах намагаються подолати. Ми хочемо, щоб та несправедливість, яка ще є у сфері відносин з релігійними організаціями була виправлена новим поколінням російських чиновників та представників влади.

Реагуючи на те, що було на конференції вчора і сьогодні, хочу відзначити, що Україна стоїть перед проблемою внесення змін і доповнень у діючий закон. У нас також є схожі ідеї, але відповідні органи не можуть зважитись на таке рішення. Є острах, що це може принести не благо, а зло. Наш Закон „Про свободу совісті” має суттєві недоліки. Він не регулює державно-церковні відносини, про які ми постійно говоримо. Наш закон говорить про особисті права громадян на свободу совісті і про права релігійних об’єднань. Тобто сама церква як суб’єкт закону не присутня, і відповідного рівня взаємовідносин держави і церкви, як правових суб’єктів, у нашій державі не існує. В нас є багато пропозицій як заповнити таку прогалину. Моя позиція полягає в тому, що потрібно йти шляхом підписання договорів між державою, з одного боку, і церквою, релігійною організацією – з іншого. В цьому договорі можуть бути визначені взаємні зобов’язання і обумовлена та чи інша діяльність конкретної релігійної спільноти.

Перед нами багато питань, пов’язаних із можливим доступом релігійних об’єднань у світські сфери: армія, школа. Ми вважаємо, що принцип світськості державної і муніципальної школи повинен залишитись, але потрібно йти шляхом розширення можливостей для релігійних організацій, створення ними необхідних загальноосвітніх навчальних закладів, у тому числі разом з державою. Ми за те, що знання про релігії та інші форми світоглядних переконань людини були у шкільній програмі, викладались відповідно підготованими педагогами. Та форма дозволеності релігійних предметів, яка міститься в законодавстві достатня; тобто, за згодою батьків, бажаннями дітей, певною узгодженістю з органами місцевої влади, управлінням

народною освітою можлива поява священика у школі, який може розповідати про ту чи іншу релігію, але за межами обов'язкової шкільної програми.

Звичайно, є маса інших проблем, ми відчуваємо „прес” клерикалізації, який присутній в Росії і під впливом якого держава робить сумнівні кроки. Я хочу сказати, що якщо в Казахстані створили державний орган [Комітет із справ релігії]. Роман Подопрігора вважає, що це не правильно, то в нашій доповіді ми виступаємо за створення такого державного органу. Це – наша російська практика, вона вписується в європейські традиції, це – необхідно державі. Тому що держава повинна захищати інтереси, як держави, так і громадян. Тому нічого поганого я в цьому не бачу. А тим, хто натякає на наше минуле, я б сказав би, що в минулому не слід бачити лише темне і чорне. Ті ж Ради з питань релігії були хоча й специфічними для радянського періоду, але разом з тим виконували і правозахисні функції. Якщо поспілкуватись з лідерами релігійних організацій, які пам'ятають ті часи, я думаю, що багато з них скаже чимало вдячних слів на адресу тих органів і тих людей, які там працювали.

*Р. Подопрігора**

ДЕРЖАВА І РЕЛІГІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ В КАЗАХСТАНІ: НОВА СТАДІЯ ВЗАЄМИН

Більшість тут говорила про сучасний європейський досвід державно-конфесійних відносин, про законодавче оформлення їх в Україні. Я представник країни, яка знаходиться в Центральній Азії, хоча частина Казахстану відноситься до Європи. Йшлося про досвід державно-церковних відносин в контексті позицій християнства. Я ж представник країни, яка традиційно вважається мусульманською країною, хоча в Казахстані завжди були сильними позиції християнства, особливо протестантизму, що підтверджується сьогодишньою статистикою: з 3500 зареєстрованих релігійних організацій Казахстану до мусульманських відноситься 1700, а 1500, як бачите, з незначною різницею, відноситься до християнських організацій. Найчисельнішими є баптисти, за ними йдуть православні. Це, до речі, завдяки українському населенню. На сьогодні в Казахстані проживає близько мільйона українців. Мій виступ може бути цікавим і тим, що Казахстан заявив свою кандидатуру на представництво в організації „Безпеки та співробітництві в Європі у 2009 році”. Я уважно слухав виступи і в першу чергу зрозумів, що у нас багато подібних проблем. Ті проблеми, які обговорюються на конференції, є актуальними і для Казахстану. По-друге, я помітив, що в деяких позиціях ми все ж відрізняємось, не зважаючи на те, що зовсім недавно ми жили в одній країні. Наприклад, активно обговорюється у вас такі питання, як політизація релігії, клерикалізація. У нас поки що так гостро проблема не стоїть, держава держить релігійні організації на певній дистанції, не дозволяючи втручатись у політику, а релігійні організації в цьому аспекті самі не досить активні. Хоча є такий вислів: „Якщо ви не займаєтесь політикою, то політика займеться вами”. Схоже, що найближчим часом, ми будемо це відчувати і в Казахстані. Уже зараз є помітними деякі форми політичного вияву релігійної активності, про які я буду говорити нижче.

Сьогодні мені важко говорити пор всю Центральну Азію, враховуючи бідність джерел інформації про те, що відбувається в державах нашого регіону. З небагатьох джерел, які ми отримуємо, очевидно є те, що держави регіону повертаються до радянського типу державно-конфесійних відносин, який характеризувався тотальним контролем держави за релігійними організаціями, за віруючими, надмірним

* Доктор філософських наук, професор. Казахстан.